MİL-MUĞAN İQTİSADİ RAYONUNDA KƏND ƏHALİSİNİN SOSİAL İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

E.A. Bayramov
Doktorant
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu

Məqalədə Mil-Muğan iqtisadi rayonunda kənd əhalisinin əsas sosial problemlərindən biri olan ev təsərrüfatları, onların şəhər və kənd yerləri üzrə paylanması təhlil edilmişdir. İnzibati rayonlar üzrə üzvlərin sayına görə və başçısının cinsinə görə ev təsərrüfatlarının bölgüsü araşdırılmışdır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, yaşayış evlərinin yarıdan çoxu sovet dövrünün tikintisi olmuş, yeni tikilən evlərin az olması isə əhalinin sosial vəziyyətində problemlərin çoxluğu ilə bağlı olmuşdur. İqtisadi rayonunda kənd əhalisinin sosial problemlərinin həllinə aid təkliflər tövsiyə edilmişdir.

Açar sözlər: *Mil-Muğan iqtisadi rayonu, kənd əhalisi, sosial problem, ev təsərrüfatı*

Mil-Muğan iqtisadi rayonu şimalda Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu, qərbdə Qarabağ iqtisadi rayonu, şərqdə Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu və İranla qonşudur. Bölgə düz relyefi və isti, quru iqlimi ilə xarakterizə olunur. Ümumi sahəsi 5670 kv.km, əhalisinin sayı 520,2 min nəfər olmaqla ölkə ərazisinin 6,4%-ni və əhalisinin 5,1%-ni təşkil edir. İqtisadi rayon əhalisinin böyük əksəriyyətini kənd əhalisi təşkil edir. Kənd əhalisi sosial problemlərin çox olması ilə şəhər əhalisindən fərqlənirlər. Bu onların aşağı gəlirlərinin olmasından da çox asılıdır, beləki, bunun nəticəsində həyat səviyyəsi və mənəvi inkişafı zəifləyir. Məşğulluq səviyyəsi xarakteri onların asudə vaxt bölgüsünə də müsbət təsir edə bilər. Azərbaycanın əksər kənd yerlərində olduğu kimi bu iqtisadi rayonda da işçi quvvəsi muzdlu işlərdə çox az maaşla kənd təsərrüfatı sahələrində işlədilir. Mil-Muğan iqtisadi rayonunda kənd əhalisinin mal və

xidmətlərə şəhərlərdə və ölkənin digər yerlərində olduğu kimi tələbatları var, lakin onların əldə etmə üsulları fərqli ola bilər. Ev təsərrüfatına daha çox diqqət yetirən ailələr adətən əl əməyi və təbii istehlakla məşğul olurlar. Müxtəlif amillər, o cümlədən vərdişlər, elmi-texniki tərəqqi, innovativ fəaliyyətlər ümumi inkişafa kömək edir və mənəvi təsir göstərir. Kənd yerlərində təhsil, səhiyyə və mədəniyyət tələbləri şəhərlər səviyyəsində deyildir. Lakin diqqətçəkən cəhətlərdən biri odur ki, kənd əhalisinin mənzil və əşyalarla təmin olunması şəhər yerlərindən heç də aşağı deyildir. Kənd əhalisinin böyük hissəsi qarışıq əmək fəaliyyəti ilə məşğuldur.

Kənd yerlərində peşəkar əmək ilk növbədə fəhlələr, mexaniklər, sürücülər və xidmət sektorunda çalışan işçilərdən ibarətdir. Bazar iqtisadiyyatı hökm sürdükcə ticarət və restoran sənayesi kənd sakinləri üçün vacib məşğulluq sahələrinə çevrilir. Kənd yerlərində əmək təcrübələrinin təkamülü və tərəqqisi yeni sahələrin və iş vərdişlərinin yaranmasına səbəb olur. Əmək fəaliyyəti cari dövrdə qazanılmış əmək haqqı ilə gələcəkdə alınan pensiyalar arasındakı gəlir fərqinə də təsir göstərir. Kənd sakinləri arasında gəlir fərqləri onların fəaliyyət səviyyəsi və onlar üçün yaradılmış şəraitlə bağlıdır. Kənd məskunlaşması ilə bağlı məsələlərin həlli dövlətdən ayrı-ayrı kəndlərdə əmək və sosial şəraitə üstünlük verən siyasətlər qəbul etməyi tələb edir.

Cədvəl 1

İqtisadi rayonda ev təsərrüfatlarının şəhər və kənd yerləri üzrə paylanması (2019)

		Ev təsərrüfatların sayı			O cümlədən fərdi yaşayış evi		
		Cəm	Şəhər	Kənd	Cəm	Şəhər	Kənd
Beyləqan	say	22940	9731	13209	20640	8478	12162
	min n.	98013	40465	57548	89779	35938	53841
İmişli	say	22508	7533	14975	21378	6712	14666
	min n.	127565	39643	87922	122852	36236	86616

Saatlı	say	21082	4055	17027	19779	3782	15997
	min n.	106528	19613	86915	101358	18560	82798
Sabirabad	say	33838	6278	27560	32540	5373	27167
	min n.	173210	30483	142727	167688	26929	140759
İqtisadi rayon	say	100368	27567	72771	94337	24345	69992
	min n.	505316	130204	375112	481677	117663	364014

Mənbə: Azərbaycanda əhalinin siyahıyaalınması 2019, XIX cild. Bakı: 2022, s. 294-296.

Kənd əhalisinin üzləşdiyi miqrasiya məsələlərinə infrastrukturun inkişafı, eləcə də insanların istehlak vərdişləri kimi xarici amillər təsir göstərir. Kənd yerlərində ortaq resursların mövcudluğunun genişləndirilməsi kənd əhalisinin miqrasiyasının və qütbləşməsinin qarşısını almağa kömək edə bilər. Müasir vəziyyət Mil-Muğan iqtisadi rayonunda sənaye və energetikanın inkişafına, o cümlədən kənd təsərrüfatının dəstəklənməsinə yönəlmiş dövlət siyasəti ilə sıx bağlıdır. Bu siyasətlərə kiçik kreditlərə çıxışın asanlaşdırılması və məqsədyönlü sahibkarlığın təşviqi, eləcə də kənd yerlərində yerli və ixracyönümlü istehsal imkanlarının inkişafı kimi tədbirlər daxildir. Coğrafi mövqelərinə və tranzit məntəqəsi roluna görə, kənd icmaları icarə gəlirləri hesabına yerli iqtisadiyyata töhfə verə bilər və daha sonra öz icmalarının inkişafını dəstəkləmək üçün istifadə edilə bilər. Nəhayət, kənd əhalisinin məskunlaşmasına birbaşa və dolayısı ilə təsir edən ən mühüm amillərdən biri sosial rifahdır.

İqtisadi rayonda ev təsərrüfatlarının şəhər və kənd yerləri üzrə paylanmasının təhlili göstərir ki, 27,5% şəhər və 72,5% kənd yerlərində yerləşir, həmçinin fərdi yaşayış evlərinə gəldikdə onların daha az hissəsi yəni 25,8% şəhər yerlərinin payına düşür. İnzibati rayonlar arasında bu bölgüdə şəhər yerlərinin payı çox olan Beyləqan (42,4%) və İmişli (33,5%) rayonlarıdır.

Cədvəl 2

İnzibati rayonlar üzrə üzvlərin sayına görə ev təsərrüfatlarının bölgüsü (2019)

Üzvlərin sayı	Üzvlərin sayına görə ev təsərrüfatlarının bölgüsü							
	Beyləqan	%	İmişli	%	Saatlı	%	Sabirabad	%
1 üzvü olan	1528	6,6	763	3,4	1105	5,2	1252	3,7
2 üzvü olan	2473	10,8	1204	5,4	1461	6,9	2053	6,1
3 üzvü olan	3462	15,1	2183	9,7	2418	11,5	3969	11,7
4 üzvü olan	6470	28,2	4803	21,3	5268	25,0	7752	22,9
5 üzvü olan	4221	18,4	4080	18,1	3851	18,3	6711	19,8
6 üzvü olan	2294	10,0	3077	13,7	2586	12,3	4927	14,6
7 üzvü olan	1230	5,4	1863	8,3	1536	7,3	2910	8,6
8 üzvü olan	535	2,3	1312	5,8	844	4,0	1483	4,4
9 üzvü olan	274	1,2	968	4,3	611	2,9	1008	3,0
10 və çox	453	2,0	2255	10,0	1402	6,6	1773	5,2
Cəm	22940	100	22508	100	21082	100	33838	100

Mənbə: Azərbaycanda əhalinin siyahıyaalınması 2019. Bakı-2022, XIX cild, (182, 217-222 s.).

Digər rayonlarda şəhər yerləri aşağı göstərici ilə fərqlənirlər. Təsərrüfatların orta böyüklüyü daha böyük göstəricisinə görə İmişli rayonu (5,7), kənd (5,9) və şəhər (5,3) yerlərində, aşağı göstəricisinə görə isə Beyləqan rayonu (4,3) fərqlənmişdir.

İnzibati rayonlar üzrə üzvlərin sayına görə ev təsərrüfatlarının bölgüsündə isə rayonların hamısında 4-5 üzvü olan üstün olsada, lakin İmişli və Sabirabad rayonlarında 5-6 üzvü olan ev təsərrüfatlarının payı çoxdur. 10 və daha çox üzvu olan ev təsərrüfatlarının daha çox payı İmişli (10%) və Saatlı (6,6%) rayonlarıdır. Belə təsərrüfatlarda bir neçə nəsilli ailələr yaşayır. İnzibati rayonlar üzrə 1 və 2 üzvü olan ev təsərrüfatlarının sayı və payı çox olanlar Beyləqan (17,4%) və Saatlı (12,1%) rayonlarıdır.

Cədvəl 3

İnzibati rayonlar üzrə başçısının cinsinə görə ev təsərrüfatlarının bölgüsü (2019)

	Başçısının cinsinə görə ev təsərrüfatlarının bölgüsü							
	Beyləqan	%	İmişli	%	Saatlı	%	Sabirabad	%
Cəmi	22940	100	22508	100	21082	100	33838	100
Başçısı kişi	18282	79,7	17514	77,8	16538	78,5	26099	77,1
Başçısı qadın	4658	20,3	4994	22,2	4544	21,5	7748	22,9
1 n. ibarət	1528	6,6	763	3,4	1105	5,2	1252	3,7
ər və arvad	1374	6,0	599	2,7	742	3,5	1029	3,1
Tək valideyn və uşaqlar	1973	8,6	1410	6,3	1484	7,0	2250	6,7
ər-arvad və uşaq	10522	45,9	8238	36,6	8605	40,8	13267	39,3
Üç və çox nəsil	5509	24,0	8599	38,2	7239	34,3	12336	36,5

Mənbə: Azərbaycanda əhalinin siyahıyaalınması 2019. Bakı-2022, XVIII cild, (73, 85-87 s.).

Başçısının cinsinə görə ev təsərrüfatlarının bölgüsü təhlili göstərir ki, rayonların hamısında başçısı kişi olan ev təsərrüfatları 77-79% təşkil edir. Ər-arvad və uşaqlardan ibarət olan ev təsərrüfatları sayı və payı çox olan rayonlar Beyləqan (45,9%) və Saatlı (40,8%), üç və çox nəsildən ibarət olan ev təsərrüfatları çoxluğu ilə İmişli (38,2%) və Sabirabad (36,5%) rayonları fərqlənmişlər.

Cədvəl 4

İnzibati rayonlar üzrə yaşayış yerinin tikildiyi ilə görə ev təsərrüfatlarının bölgüsü (2019)

Tikilmə vaxtı	Yaşayış yerinin tikildiyi ilə görə ev təsərrüfatlarının bölgüsü							
	Beyləqan	%	İmişli	%	Saatlı	%	Sabirabad	%
1919-cu ilə	215	0,9	387	1,7	417	2,0	681	2,0
1919-1945	150	0,6	72	0,3	178	0,8	233	0,7

1946-1960	835	3,6	873	3,9	892	4,2	1887	5,6
1961-1970	2747	12,0	2649	11,8	2655	12,6	4436	13,1
1971-1980	4604	20,1	4286	19,0	3423	16,2	5566	16,5
1981-1990	5404	23,6	4864	21,6	5464	25,9	7788	23,0
1991-2000	3361	14,7	3191	14,2	3436	16,3	4659	13,8
2001-2010	3032	13,2	3227	14,4	2636	12,6	4339	12,8
2011-2015	1694	7,4	2232	9,9	1488	7,1	3193	9,4
2016-cı ildən	898	3,9	727	3,2	493	2,3	1056	3,1
Müstəqillik dövrü	8985	39,2	9377	41,7	8053	38,3	13247	39,1
Cəmi	22940	100	22508	100	21082	100	33838	100

Mənbə: Azərbaycanda əhalinin siyahıyaalınması 2019. Bakı-2022, XIX cild, (608-610 s.).

İnzibati rayonlar üzrə yaşayış yerinin tikildiyi ilə görə ev təsərrüfatlarının bölgüsündən aydın olur ki, evlərin çox hissəsi yəni 40% sovet dövrünün 1971-1990-cı illəri ərzində tikilib, müstəqillik döründə də bu qədər ev tikilmiş, xüsusilə daha çox ev tikintisi 1995-2015-ci illəri əhatə etmişdir. Ən az tikinti 2016-2021-ci illərdə olmuş, lakin rayonlar arasında Beyləqan rayonu nisbətən tikintinin çox olması ilə seçilmişdir. Tədqiqatın nəticəsindən aydın olur ki, iqtisadi rayonda sosial amilin əsas funksiyalından birini təşkil edən ev təsərrüfatlarının bölgüsündə və təminatında çox sayda problemlər mövcuddur. Ən mühüm problem üç və daha çox nəsildən ibarət olan təsərüfatlardır ki, xüsusilə İmişli və Sabirabad rayonlarında onlar üstünlük təşkil edirlər, yəni bu rayonlarda yoxsulluq səviyyəsi ölkə göstəricisindən çox aşağıdır. İkinci problem kənd əhalisinə aid evlərin yarıdan çoxu sovet dövründə tikildiyi üçün müasir tələblərə cavab vermirlər. Bu səbəbdən yeni evlərin tikilməsi üçün kənd əhalisinə dövlət tərəfindən güzəştlər edilməlidir. Digər tərəfdən əhalinin səhiyyə, təhsil və sosial infrastrukturunun yaxşılaşdırılması insanları kənd yerlərində qalmağa həvəsləndirən şərait yarada bilər.

Yoxsulluğun aradan qaldırılması və orta gəlirli ailələrin artımının təşviqi də kənd əhalisinin məşğulluq problemləri ilə bağlıdır. Sahibkarlığı dəstəkləmək, sosial müdafiəni təmin etmək, əsas sənaye və infrastrukturu tənzimləmək yolu ilə kənd yerlərində məskunlaşmanın yenidən qurulması üçün dövlət siyasəti əsas rol oynamalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanda əhalinin siyahıyaalınması 2019, XIX cild. Bakı: 2022. 645 s.
2. Azərbaycanda əhalinin siyahıyaalınması 2019, XVIII cild. Bakı: 2022, 924 s. 3.
3. Azərbaycan Respublikasının Coğrafiyası "Regional Coğrafiya" III cild. Bakı: 2016.
4. Bədəlov E.S. Aran iqtisadi rayonunun kənd məskunlaşması //Azərbaycan Respublikası kəndlərin demoqrafik inkişafı və kənd əhalisinin məskunlaşması problemləri. Bakı: Optimist MMC, 2021. 552 s.
5. Eminov Z.N. Azərbaycan əhalisi. Bakı: 2005, 558 s.
6. Tahirova H.M. Əhalinin miqrasiyası // Azərbaycan Respublikası kəndlərin demoqrafik inkişafı və kənd əhalisinin məskunlaşması problemləri. Bakı: Optimist MMC, 2021. 552 s.

SOCIAL DEVELOPMENT PROBLEMS OF VILLAGE POPULATION IN MIL-MUGAN ECONOMIC DISTRICT

In the article, households, which are one of the main social problems of the rural population in Mil-Mugan economic district, and their distribution in urban and rural areas were analyzed. The distribution of households according to the number of members and the gender of the head of the administrative regions was investigated. As a result of the research, it was determined that more than half of the residential houses were built during the Soviet era, and the small number of newly built houses was related to the number of problems in the social situation of the population. Proposals related to the solution of social problems of the rural population in the economic district were recommended.

Keywords: Mil-Mugan economic region, rural population, social problem, household.